

Preken voor eigen parochie

Een praktisch theologisch onderzoek naar de manier waarop in de prediking cultuur ter sprake komt.

Bachelorproef PT (2006)
Docent: prof. C.J. de Ruijter
TU Kampen (Broederweg)
Student: Hans-Jan Roosenbrand

Voorwoord

Voor u ligt de eindversie van mijn bachelorproef. Het leek mij een uitdaging om concreet, empirisch onderzoek te doen rond het thema Christus & cultuur, en de manier waarop beiden in de prediking met elkaar in verband worden gebracht. Dit onderzoek is een eerste verkenning geweest. Dit maakte het al met al een spannende onderneming. Niet alleen het opzetten van werkbare methode (die de werkelijkheid op een zinvolle manier in kaart kan brengen) maar zeker ook de onderzoeksresultaten maakten deze onderneming uiteindelijk spannend en uitdagend.

Veel leesplezier,

Hans-Jan Roosenbrand

Zwolle, juni 2006

Inhoudsopgave

Inleiding	1
Hoofdstuk 1: het probleem in kaart gebracht	2
<i>Het voortdurend probleem</i>	2
<i>Vijf antwoorden</i>	3
<i>Kerk als brug tussen Christus en cultuur</i>	4
<i>Handelingsveld van de kerk: verkondiging</i>	5
Hoofdstuk 2: vraagstelling en onderzoek	7
<i>Vraagstelling</i>	7
<i>Wat is cultuur?</i>	7
<i>Methode</i>	8
Hoofdstuk 3: samenvatting van de analyse	11
<i>Preek 1</i>	11
<i>Preek 2</i>	11
<i>Preek 3</i>	11
<i>Preek 4</i>	12
<i>Preek 5</i>	12
<i>Preek 6</i>	12
<i>Preek 7</i>	12
<i>Preek 8</i>	13
<i>Preek 9</i>	13
<i>Preek 10</i>	13
Hoofdstuk 4: conclusie, samenvatting en aanbevelingen	14
<i>Interpretatie</i>	14
<i>Conclusies</i>	15
<i>Aantal en variatie van de ingezette (sub)culturen</i>	15
<i>Gebruik van de verschillende culturele contexten</i>	15
<i>Gebruik van de verschillende stijlen</i>	16
<i>Samenvatting en aanbevelingen</i>	18
Literatuur	19
Bijlage 1	20
Bijlage 2	28

Inleiding

De bacheloropleiding wordt afgesloten met een bachelorproef. In het kader van deze eindproef kreeg ik de kans mij te verdiepen in het thema Christus, kerk en cultuur. De bachelorproef kreeg bovendien een praktisch-theologische focus omdat we ons primair vanuit *praktisch* theologisch perspectief bezonnen op dit aandachtsveld. De proef werd dus ingebed in een specifieke theologische discipline. Of, anders gezegd: praktische theologie werd context voor de bachelorproef. Context is datgene wat mede bepalend is voor hoe een fenomeen – zoals bijvoorbeeld een bachelorproef of de kerk – moet worden begrepen.

Volgens de studiegids van deze opleiding is een bachelorproef bijvoorbeeld een schriftelijk werkstuk waarin een bachelorstudent blijk geeft van zijn of haar wetenschappelijke vaardigheden in het bespreken van een theologisch vraagstuk. Deze omschrijving is nog tamelijk contextloos. Willen we deze bachelorproef echt begrijpen, bijvoorbeeld om te kunnen beoordelen, dan moeten we méér weten. We moeten weten welk theologisch vraagstuk besproken wordt, op welke manier, met welk doel en vanuit welk perspectief. Pas in deze meer inhoudelijke context kan worden bepaald of het werkstuk goed is geslaagd, relevant is en van voldoende kwaliteit.

De praktische theologie wil de handelingswerkelijkheid van de kerk bestuderen. Daarvoor is cultuur een belangrijke context. De kerk maakt onderdeel uit van de haar omringende cultuur, maar zij wil mensen ook in contact brengen met God. De kerk wil dus mensen verwijzen naar God vanuit haar verbondenheid met Christus. De kerk is helemaal van Christus en kan als zodanig niet los van Hem worden begrepen. Toch moeten we de kerk niet uitsluitend vanuit het perspectief van Gods openbaring ter sprake brengen. De kerk leeft óók in de wereld. Daarom is de haar omringende cultuur een *bepalende* context, die ook in de bestudering van de handelingswerkelijkheid van de kerk in beeld moet worden gebracht. Het keuzevak waarbinnen deze bachelorproef tot stand is gekomen heet dan ook: 'cultuur als context voor praktische theologie'.

In deze bachelorproef zal ik verslag doen van een verkennend onderzoek naar de manier waarop in de verkondiging de cultuur ter sprake komt. Ook in het aandachtsveld verkondiging is het van belang niet alleen te reflecteren vanuit systematisch theologisch gezichtspunt, maar juist ook vanuit praktisch theologisch perspectief. Daarom heb ik er voor gekozen mijn onderzoek in te zetten vanuit de concrete praktijk van de verkondiging in de Gereformeerde Kerken *vrijgemaakt*. Ik zal mijn uitgangspunt nemen in een selectie preken om vervolgens via een nader te bespreken methode te komen tot een typering van de manier waarop in de geselecteerde preken de cultuur ter sprake komt.

Om te komen tot een zinvolle selectie, interpretatie en evaluatie van de gegevens uit de preken is een helder theoretisch kader nodig. Daarom zal ik beginnen met een hoofdstuk over cultuur, de verhouding tussen Christus & cultuur, en de positie van de kerk in dit spanningsveld. Dit algemene gedeelte van deze bachelorproef is bedoeld om een voldoende duidelijk kader neer te zetten waarbinnen zowel het onderzoek kan plaatsvinden als de gegevens kunnen worden geïnterpreteerd. Dan volgt het feitelijke onderzoek waarin ik de voor het onderzoek relevante gegevens uit de verschillende preken in kaart breng en systematiseer. Ik sluit af met de conclusies, waarin ik de in kaart gebrachte gegevens interpreteer en evalueer in het licht van het vooraf beschreven theoretisch kader¹.

¹ Met de methode die ik volg probeer ik ook recht te doen aan de (praktisch theologische) methodische drieslag *waarnemen, inzicht, visie* (De Ruijter, *Meewerken met God*, Kampen: Kok, 2005, 120). Dit onderzoek is echter beperkt en verkennend van aard. Bovendien is dit onderzoek grotendeels beschrijvend. Dit brengt met zich mee dat de nadruk ligt op het waarnemen. Het evalueren van de onderzoeksresultaten heeft dus niet de meeste aandacht.

Hoofdstuk 1: het probleem in kaart gebracht

Het voortdurend probleem

De relatie tussen Christus en cultuur vormt volgens Niebuhr sinds eeuwen een 'enduring problem'². Het probleem werd al zichtbaar in de verschijning van Jezus op aarde: was Hij een 'product' van de Joodse cultuur, tegelijkertijd distantieerde Hij zich op fundamentele onderdelen van diezelfde cultuur. Niebuhr signaleert dat ook vanuit de cultuur die spanning met Christus of het christelijk geloof aangevoeld wordt en dat er in de loop van de tijd bewegingen zijn geweest die om verschillende redenen de eigen cultuur tegen het christelijk geloof in bescherming namen.

In de eerste plaats zouden de christenen het huidige bestaan minachten, door te geloven in onsterfelijkheid. In de tweede plaats wordt de christen gestimuleerd om te vertrouwen op de genade van God, in plaats van te streven naar menselijke prestaties. Beide argumenten keren zich tegen een element dat gevaarlijk is voor gevestigde culturen, die in christenen niet kunnen rekenen op onvoorwaardelijke bondgenoten. Dan is er het verwijt van intolerantie. De universele aanspraken van het christelijk geloof waren bijvoorbeeld in de tijd van het oude Rome een bedreiging voor de status quo. Tot slot signaleert Niebuhr nog een aantal redenen waarom men in de loop van de tijd in het christendom een bedreiging zag voor de cultuur. Christenen zouden (per definitie) cultuurvijanden zijn en christelijke vergeving zou in strijd zijn met de aanspraken van het recht. Bovendien kunnen christelijke voorschriften ten aanzien van geweld, huwelijk, eigendom en het afleggen van eden ook in strijd zijn met (cultureel bepaalde) sociale verplichtingen.

Niebuhr signaleert scherp dat het conflict zich afspeelt tussen Christus en cultuur en niet in de eerste plaats tussen christendom (of kerk) en cultuur. Want ook het christendom en de kerk verhouden zich wisselend tot Christus en cultuur. In schema gebracht ziet het conflict er dan als volgt uit:

Christus ↔ kerk / christendom ↔ cultuur

In een poging om te komen tot een beschrijving van beide polen in het conflict typeert Niebuhr zowel (de persoon) Christus als (het begrip) cultuur. In de beschrijving van de persoon Christus probeert hij de verschillende gezichtspunten op Christus' persoon, werk en betekenis bij elkaar te houden. Samenvattend schrijft Niebuhr: 'Jesus Christ is a definite person, one and the same whether he appears as man of flesh and blood or as risen Lord'³.

Ook de cultuur wordt door Niebuhr tamelijk eenduidig gedefinieerd als 'the work of men's minds and hands'⁴. Cultuur is dus mensenwerk.

Dit hoofdstuk is niet bedoeld om het (klassieke) werk van Niebuhr uitgebreid te evalueren. Zijn boek kan wel dienen als opstap naar een helder theoretisch kader voor dit onderzoek. Ik ben me ervan bewust dat er wel kritiek te oefenen is op zijn boek. Maar ik vind deze kritiek niet zo fundamenteel dat het boek er onbruikbaar door wordt. Twee bezwaren tegen Niebuhr wil ik hier kort bespreken:

Het eerste bezwaar richt zich op het feit dat een belangrijk aspect van wie Christus is in de beschrijving van Niebuhr sterk wordt *onderbelicht*. Met name Christus als vleesgeworden

² H.R. Niebuhr, *Christ & Culture*, San Francisco: HarperSanFrancisco, 1951.

³ Niebuhr, 13.

⁴ Niebuhr, 33.

zoon van God vinden we in de opsomming van Niebuhr niet of nauwelijks terug. De manier waarop Paulus in Kolosenzen 1 spreekt over Christus als eerstgeborene van heel de schepping en in Efeziërs 1 over de mysterieuze relatie tussen Christus en de tijd (van schepping tot voleinding), laat iets zien van een aspect van de persoon van Christus dat Niebuhr niet benadrukt. Bij Paulus is Jezus diegene die al vanaf het begin alles te maken heeft met de schepping en het menszijn⁵. Niebuhr komt uiteindelijk tot de conclusie dat Christus vooral diegene is die van God komt⁶. Als zoon van God wordt Christus frontaal tegenover het begrip cultuur gepositioneerd: Christus komt van God en cultuur is mensenwerk. In werkelijkheid is het probleem ('the enduring problem') dus mogelijk minder antithetisch, en mogelijk ook minder statisch dan Niebuhr doet vermoeden⁷.

Het tweede bezwaar betreft de omschrijving van het cultuurbegrip bij Niebuhr. Niebuhr wordt er bijvoorbeeld wel van beschuldigd geen of weinig oog te hebben voor het bestaan van verschillende (sub)culturen. Ook zou Niebuhr (te) weinig aandacht hebben voor een fenomeen als taal⁸ en een verouderd cultuurconcept gebruiken⁹. Modernere beschouwingen over cultuur benadrukken sterker het *zingevingsaspect*¹⁰, het gegeven dat cultuur als *verzameling* van ideeën, waarden, meningen en gewoontes moet worden opgevat¹¹, en cultuur als '*collectieve mentale programmering*'¹². Niet al deze (nieuwere) aspecten komen bij Niebuhr aan de orde als het gaat over cultuur. Toch heeft Niebuhr ook al oog voor zaken als pluriformiteit, taal, de rol van waarden, ideeën en overtuigingen¹³. Deze kritiek is dus naar mijn mening maar voor een deel terecht. De typologie van Niebuhr is nog steeds bruikbaar en relevant¹⁴.

Vijf antwoorden

Christenen hebben zich in alle tijden moeten verhouden tot zowel Christus als cultuur. Niebuhr typeert een vijftal verschillende posities.

1. *Christ against culture*. In dit concept verzetten gelovigen zich sterk tegen de cultuur van 'de wereld'. Er wordt een muur opgetrokken tussen gemeenschap (kerk) en de omringende wereld. Deze positie is duidelijk en radicaal en heeft daardoor veel praktische overtuigingskracht. Het doet bovendien recht aan belangrijke onderdelen van het Nieuwe Testament¹⁵. Het kan echter uitlopen op een nogal versimpelde tegenstelling tussen 'de kerk'

⁵ Maar ook in Johannes (Joh. 1,14: 'Het Woord is mens geworden').

⁶ Niebuhr, 27.

⁷ Soms wordt Niebuhr verdedigd door er op te wijzen dat zijn beschrijving *ideaaltypisch* is. Ik begrijp dat met deze methode niet elk (nuancerend) aspect van de werkelijkheid hoeft te worden opgenomen. Maar daarmee hoeft een ideaaltypische beschrijving ook weer niet *simplistisch* te worden. Een beschrijving wordt simplistisch als ten onrechte één of meer fundamentele aspecten worden genegeerd. Mogelijk is hiervan bij de beschrijving van Niebuhr (op dit punt) ook sprake.

⁸ Deze verwijten maakt bijvoorbeeld Marsden, die geciteerd wordt door J.M. Gustavson in het voorwoord op Niebuhr's *Christ and Culture*. Niebuhr, xxii.

⁹ Het klassieke cultuurconcept ging uit van de hoge verworvenheden van een samenleving, groep, land of beschaving. Dit impliceerde een soort vanzelfsprekende normativiteit. Tegenwoordig vraagt men meer aandacht voor differentiatie in groepen en diversiteit in sociale programmering. Daardoor ontstaan mengvormen. Ook is er meer begrip voor het gegeven dat mensen functioneren in meerdere culturen tegelijkertijd.

¹⁰ Bijvoorbeeld Weber en Zeiderveld.

¹¹ Bijvoorbeeld Kloos (1976). Kloos spreekt van een geheel van gewoontes, instituten, symbolen, voorstellingen en waarden van een groep. Dingemans spreekt van een complex van ideeën, attitudes, waarden, meningen, gewoonten, gebruiken, handelingen die worden overgeleverd. G.D.J., *Manieren van doen*. Inleiding tot de studie van de praktische theologie, Kampen: Kok, 1996, 46.

¹² Bijvoorbeeld Hofstede (1990).

¹³ Niebuhr, 32.

¹⁴ Dit blijkt ook wel uit het gegeven dat veel modernere schrijvers ook nog uitgaan van de typering van Niebuhr. Zie bijvoorbeeld J.S. McClure, *the Four Codes of Preaching*, Louisville: Westminster John Knox Press, 2003, 136-169. En via McClure ook Jonker, *van verstaan naar vertolken*, Groningen: RCG, 1998, 242.

¹⁵ Zie bijvoorbeeld de talrijke vermaningen in de nieuwtestamentische brieven, maar ook het onderwijs van Jezus zelf over bijvoorbeeld het verlaten van familie en zijn gesprek met de rijke jongeling.

en 'de wereld' waarbij weinig oog is voor enerzijds de trouw van God aan zijn schepping en anderzijds de zonde die ook in de (cultuur van de) kerk is doorgedrongen¹⁶.

2. *Christ of culture*. Dit concept benadrukt sterk de overeenkomst tussen Christus en cultuur en is als zodanig dan ook de tegenhanger van het eerste type. De cultuur wordt geïnterpreteerd door Christus, en Christus wordt begrepen in en door de cultuur. De tegenstelling is ten diepste: natuur vs. cultuur. Christus wordt gezien als 'defender of culture'. God en mens werken als het ware harmonieus samen. Positief te waarderen is de aandacht voor Gods trouw aan zijn goede schepping in Christus¹⁷. Negatief waardeer ik het kritiekloze samenvallen van Christus met de cultuur, en het verdwijnen van de aanstoot van het kruis (1Kor. 2) en de kritische instantie van de Schrift.

3. *Christ above culture*. Deze positie is de eerste van drie middenposities. Het is de poging van o.a. Thomas van Aquino om te komen tot een synthese tussen geloof en cultuur, natuur en bovennatuur. Er is meer aandacht voor *het verschil* tussen Christus en cultuur dan bij het tweede type. Positief te waarderen is dat dit type op een diepe manier recht doet aan de eenheid die er is tussen Schepper en schepping, maar ook in God zelf: tussen de Vader, de Zoon en de Geest¹⁸. Ook voor de haast subtiele dynamiek en ontwikkeling die bijvoorbeeld blijkt uit de woorden van Jezus in Matt. 5,17 is ruimte binnen dit derde concept¹⁹. Negatief waardeer ik het gebrek aan kritische afstand tussen Maker en maaksel, de wereld van mensen en de wereld van God, en de beperkte aandacht voor de (doorwerking van) zonde.

4. *Christ and culture in paradox*. Hier wordt het conflict uitgevochten tussen God en mens: genade is in God – zonde is in de mens. Kon de derde positie hooguit stellen dat 'mans reason may be darkened'²⁰, het vierde type stelt radicaal: mans reason is 'in its nature misdirected'²¹. In alles wat de mens doet dringt de zonde door, dat geldt ook binnen de kerk. Sommige passages uit de brieven van Paulus doen denken aan dit motief²². Positief vind ik het diepe inzicht in de aard en de doorwerking van het kwaad. Dit maakt dat dit type een sterk appèl doet op een eerlijke werkelijkheidsbeleving. Negatief waardeer ik de ambivalente houding t.o.v. (sociale) cultuur en instituties die het gevolg kan zijn van deze visie, en in de praktijk kan leiden tot bijvoorbeeld sociaal conservatisme²³. De spanning is in de praktijk van de christen nauwelijks hanteerbaar. Ook worden in deze positie verzoening en incarnatie sterk uit elkaar getrokken.

5. *Christ the transformer of culture*. Dit laatste type vertelt het verhaal van de corruptie van een op zich goede schepping door de schuld van de mens en de mogelijkheid tot herstel in Jezus Christus. Het sluit aan bij het vorige type voor wat betreft de aandacht voor de verdorvenheid van de (menselijke) natuur en de doorwerking hiervan in het totale leven. Toch proberen aanhangers van deze positie ook vast te houden aan de trouw en voorzienigheid van God en de verantwoordelijkheid van de christen in de samenleving. Functioneerde sociale structuren in het voorlaatste type vooral als dammen tegen het kwaad (bijv. de overheid), in de laatste positie worden dergelijke (door God ingestelde) structuren meer van de constructieve kant bekeken²⁴. Positief waardeer ik de aandacht voor het goede terwijl tegelijkertijd niet de ogen worden gesloten voor de doorwerking van de (erf)zonde²⁵. Negatief waardeer ik de bescheiden aandacht voor het kosmische aspect van het kwaad en het lijden in de wereld.

¹⁶ Interessant om verder te doordenken is de (mogelijke) samenhang tussen deze eerste positie en de opvattingen van Van de Beek over o.a. schepping en mens.

¹⁷ Maar zie bijvoorbeeld ook psalm 24.

¹⁸ Vgl. ook Deut. 6,4.

¹⁹ Jezus zegt dat Hij niet is gekomen om de wet en de Profeten af te schaffen, maar om ze tot vervulling te brengen.

²⁰ Niebuhr, 152.

²¹ Niebuhr, 152.

²² Vergelijk bijvoorbeeld 1 Kor. 1,18-25.

²³ Of zelfs totale gehoorzaamheid. Klaus Scholder legt bijvoorbeeld een relatie tussen de theologische en filosofische ontwikkeling in Duitsland, beïnvloed door de traditie van het lutheranisme, en de onkritische en gehoorzame houding ten opzichte van staat en land (als – hoogste – door God ingestelde scheppingsordering → heilige plicht tot gehoorzamen) tijdens de periode voorafgaand aan en tijdens de tweede wereldoorlog. K. Scholder, *Grundzüge der Theologischen Aufklärung in Deutschland*, Tübingen, 1996.

²⁴ Beide elementen spelen een rol in Johannes 1,11.

²⁵ Augustinus: 'There is nothing so social by nature, so unsocial by corruption, as this race', Niebuhr, 212. Het *kwaad* is in de visie van Augustinus ten diepte *verdorven goed*.

Kerk als brug tussen Christus en cultuur

Midden in het spanningsveld 'Christus – cultuur' bevindt zich de kerk. De kerk maakt onderdeel uit van de haar omringende cultuur. Tegelijkertijd is de kerk eigendom van haar hoofd: Christus. De kerk brengt het evangelie tot klinken en draagt uit hoe zij de werkelijkheid verstaat in het licht van Gods openbaring²⁶. Ook de kerk heeft zich steeds weer te verhouden tot zowel Christus als de cultuur waarin zij leeft. Aan de ene kant is het mogelijk dat een concrete kerkgemeenschap zich afschermt tegen 'de cultuur'. Het andere uiterste is de kerk die zich kritiekloos aansluit bij de cultuur. In het eerste geval bestaat het risico dat hierboven is besproken bij de 'Christ against culture' positie. Dan wordt er een muur getrokken tussen kerk en wereld en is er weinig oog meer voor de manier waarop het kwaad doorwerkt in de eigen kerkgemeenschap. Verzwegen culturele elementen blijven immers toch een (bepalende) rol spelen, ook binnen de kerkelijke gemeenschap zelf. Met andere woorden: de kerk is geen cultuurloze vrijplaats tegen het kwaad. In het tweede geval speelt het risico dat hierboven is besproken bij het type 'Christ of culture'. De kerkgemeenschap sluit zich dan kritiekloos aan bij de cultuur en verliest het kritisch tegenover van de Schrift en het kruis. Het gevolg is bovendien dat de kerk haar herkenbaarheid verliest, of 'uit de mode' raakt zoals ook culturele trends komen en gaan.

Een vruchtbaarder benadering dan proberen vast te stellen welke van de twee polen de kerk het meest benadert lijkt mij de volgende typering van het fenomeen kerk. De kerk is enerzijds helemaal ingebed in de cultuur, anderzijds in haar identiteit verbonden met Christus. Zonder de band met Hem kan de kerk in haar wezen niet worden begrepen. Maar zonder aandacht voor de cultuur verliest de kerk een fundamentele basis, zij leeft namelijk helemaal in de wereld. Het eerste gezichtspunt wordt meestal binnen de systematische theologie gethematiseerd. Het tweede gezichtspunt is in onze traditie²⁷ lange tijd onderbelicht gebleven²⁸. Toch is het van belang dat ook de cultuur als bepalende factor (context) voor de (handelingspraktijk van de) kerk in beeld wordt gebracht²⁹. Zo is ook inzicht mogelijk in de manier waarop de kerk daadwerkelijk functioneert als kerk van Christus in de wereld. Het handelen van de kerk is enerzijds handelen van mensen, anderzijds tegelijk het werk van God. De kerk is dus bij uitstek de plaats waar drie-enig God, mens en cultuur bij elkaar komen. De kerk vervult een brugfunctie. In en door Christus spreekt zij – zelf levend onderdeel uitmakend van de cultuur – mensen aan vanuit de openbaring van God. Niet alleen de vraag 'wat is cultuur', maar ook de cultuur in en rond de kerk zelf moet empirisch worden onderzocht om beter te begrijpen hoe de kerk functioneert³⁰. Dit is (onder andere) de taak van de praktische theologie, en hieraan wil ik met dit onderzoek een bijdrage leveren.

Handelingsveld van de kerk: verkondiging

Niet alleen is (de handelingspraktijk van) de kerk het onderwerp van reflectie binnen de praktische theologie in Kampen (Broederweg), ook op een meer materiele manier is de kerk een voor dit onderzoek belangrijke focus. Het probleem dat Niebuhr schetst gaat over hoe

²⁶ C.J. de Ruijter, *praktische theologie*. In: A.L.Th. de Bruijne (red.), *Gereformeerde theologie vandaag*, Barneveld: de Vuurbaak, 2004, 86.

²⁷ Van de Gereformeerde Kerken *vrijgemaakt*.

²⁸ Zie hierover ook De Ruijter (2004), 86-87.

²⁹ De Ruijter brengt 'cultuur' ter sprake als methodische context (van de handelingswerkelijkheid) van de kerk. 'Voor de praktisch-theologische reflectie betekent het, dat ze zich ook rechtstreeks bezig zal moeten houden met haar culturele context' De Ruijter, 130.

³⁰ Hiervoor vraagt ook De Ruijter aandacht. Hij stelt dat 'wil zij [de theologie] adequaat reflecteren op de handelingswerkelijkheid van de kerk, dan zal zij de confrontatie met de cultuur niet uit de weg moeten gaan'. En: 'De haar omringende cultuur vormt de context van de concrete situatie waarbinnen de kerk handelend optreedt in deze wereld'. De Ruijter, 114.

individuele representanten van het christendom zich verhouden tot zowel Christus als cultuur. En omdat hij werkt met per definitie vrij statische *concepten* heeft zijn typologie mijns inziens een beperkte waarde. In de praktijk van de verkondiging zou wel eens kunnen blijken dat de verschillende concepten elkaar deels overlappen en dat in de werkelijkheid het thema Christus en cultuur minder statisch in beeld te brengen is.

Dit onderzoek spitst zich dus toe op de concrete praktijk van de verkondiging. Binnen de handelingspraktijk van de gemeente bevinden zich verschillende velden. Eén van die velden is het veld *verkondiging*. Het gaat hier om het evangelie van God, dat aan de kerk is toevertrouwd en wordt bemiddeld dóór mensen (predikers) áán mensen. Of, volgens een basistheoretische omschrijving van De Ruijter: de preek is het verlossende woord van God, gecommuniceerd door mensen in de werkelijkheid van de hoorder. Juist de verkondiging is één van de belangrijkste handelingsvelden van de kerk. Dit handelen is enerzijds handelen van mensen, en anderzijds tegelijk het werk van God. Dit brengt een zogenaamde dubbele focus in de reflectie. Er wordt niet alleen gereflecteerd vanuit de openbaring van God, maar ook vanuit de empirische werkelijkheid³¹.

In de verkondiging wordt dus duidelijk dat de kerk een brugfunctie vervult tussen Christus en cultuur, en tussen God en mens. De kerk verkondigt niet haar eigen woord, maar dat van God. Tegelijkertijd verkondigt zij dat Woord door mensen aan mensen. Als zodanig moet niet alleen (systematisch) theologisch gereflecteerd worden op de preek (als Woord van God), maar ook vanuit de communicatiewetenschappen de reflectie op de preek op gang komen. McClure bijvoorbeeld bespreekt de preek als genre van communicatie. De communicatie vindt dan plaats door middel van verschillende codes: *the scriptural code, the semantic code, the theosymbolic code, the cultural code*³². E. Jonker thematiseert verschillende vertolkingsmogelijkheden die de relatie tussen de wereld van de tekst en de wereld van de moderne cultuur en samenleving aan elkaar verbinden: *antithese, wederkerigheid, verbinding en identificatie*³³.

³¹ De omschrijving van het object van de theologie van De Bruijne: Theologie houdt zich bezig met a) God in de werkelijkheid van zijn openbaring, b) het leven van de Christelijke gemeente in de wereld, c) de schepping – in hun onderlinge betrekking (Bruijne, A.L.Th. de (red.), *Gereformeerde theologie vandaag*, Barneveld: de Vuurbaak, 2004, p.17). Deze omschrijving sluit ook de dubbele focus van de praktische theologie in. Praktische theologie kan zo volop echte theologie zijn.

³² J.S. McClure, *the Four Codes of Preaching*, Louisville: Westminster John Knox Press, 2003, 6-14.

³³ E. Jonker, *van verstaan naar vertolken*, Groningen: RCG, 1998, 236-237.

Hoofdstuk 2: vraagstelling en onderzoek

Vraagstelling

Het kerkelijke handelingsveld van de verkondiging is dus bij uitstek de context voor een onderzoek rond het thema Christus en cultuur. Het praktisch theologisch kader zorgt er bovendien voor dat juist het thema 'cultuur' goed in beeld kan worden gebracht. Zoekend naar de spanningsvolle verhouding tussen Christus en cultuur in ons eigen kerkelijk leven sluit ik aan bij de handelingspraktijk van de verkondiging van de Gereformeerde Kerken *vrijgemaakt*. Toegespitst op het thema van dit onderzoek leidt dat tot de volgende concrete vraagstelling:

Op welke manier komt in de prediking van de Gereformeerde Kerken *vrijgemaakt* de cultuur ter sprake?

Vanwege de beperkte tijd zal ik dit onderzoek moeten beperken tot een tiental preken, die ik zal selecteren uit de het tijdschrift 'Waarheid en Recht'. Met de preken uit deze periodiek hoop ik een representatieve selectie te maken³⁴. Verder moet op deze plaats nog worden vermeld dat dit onderzoek niet meer dan een verkennende waarde kan hebben. Het onderzoek heeft een beschrijvend karakter. Daarom (en ook vanwege beperkingen in omvang en tijd) ligt de nadruk op het beschrijven van de werkelijkheid. Nader en vollediger onderzoek zal nodig zijn om ook daadwerkelijk een compleet beeld te krijgen van het antwoord op de vraag hoe in de prediking de cultuur ter sprake komt, en hoe dit moet worden geëvalueerd.

Wat is cultuur?

Hierboven heb ik gezegd dat Niebuhr cultuur definieert als 'the work of men's minds and hands'³⁵. Hierbij heeft hij ook oog voor aspecten als pluraliteit en taal, de rol van waarden, ideeën en overtuigingen³⁶. Meer recentere omschrijvingen benadrukken het element van (collectieve) zingeving, en hebben meer oog voor het gegeven dat meerdere culturen naast elkaar bestaan, elkaar beïnvloeden, zelf (snel) veranderen, en voor het bestaan van verschillende subculturen. McClure bijvoorbeeld omschrijft cultuur als '[the] entire body of received information: ideas, opinions, attitudes, values, beliefs, and experiences that constitute a particular social and historical moment or epoch and are appropriated by an individual and community as the common life of humanity within prescribed boundaries'³⁷. Het gaat dus in ieder geval om de manier waarop *mensen* hun leven *betekenis* geven. Dit vindt plaats in een continue en veranderlijk proces van gezamenlijke opvattingen, waarden, ideeën en ervaringen. Naar mijn mening is een centraal element in deze (en andere) omschrijvingen het *menselijke* proces van *betekenis* geven. Dit betekent niet dat bijvoorbeeld de kerk of de christelijke traditie hierin geen enkele rol speelt. De overtuigingen van mensen kunnen gevormd zijn (en zijn dat vaak ook) in, en door de invloed van de boodschap van God via persoonlijke ervaringen, de kerk en de traditie.

³⁴ Bij de selectie zal ik me beperken tot één jaargang (2003). De selectie is verder willekeurig, waarbij ik steeds per vier weken (preken) één preek selecteer. Bovendien heb ik erop gelet dat dezelfde auteur niet meer dan één keer voorkomt in de selectie. Verder selecteer ik preken uit de héle periode van het kerkelijk jaar. Een zekere eenzijdigheid in de manier waarop de cultuur ter sprake wordt gebracht zou dan nog te wijten kunnen zijn aan de tekstkeus, en aan evt. specifieke gelegenheden. Deze laatste aspecten brengen dan wel in beeld op welke manier ook *feitelijk* de cultuur in de prediking ter sprake komt.

³⁵ Zie pagina 2/3.

³⁶ Niebuhr, 32.

³⁷ McClure, *the Four Codes of Preaching*, Louisville: Westminster John Knox Press, 2003, 136.

Methodie

John S. McClure onderscheidt in zijn boek 'the Four Codes of Preaching' een viertal codes als retorische (communicatieve) strategie om een preek vorm te geven³⁸. Een code is een manier om een betekenis-voor-de-hoorder te kunnen communiceren³⁹. Eén van de codes noemt hij de 'cultural code'. Hierbij gaat het over de wijze waarop de prediker in zijn prediking de boodschap verbindt met een specifieke (sub)cultuur. Bij het vaststellen op welke manier een prediker dit doet gaat het steeds over de relatie tussen wat er wordt gezegd (semantische code) en de manier waarop referenties aan de (culturele) context worden ingezet om de boodschap te communiceren. McClure onderscheidt vier verschillende (culturele) coderingen die op een specifieke manier helpen om de boodschap over te brengen⁴⁰. De (culturele) codering in een preek komt tot uitdrukking op verschillende manieren, bijvoorbeeld in voorbeelden, taalgebruik, het gebruik van algemene waarheden, morele oproepen, enzovoort. Enerzijds zorgt de culturele codering voor een verankering van de preek in een specifieke (hoorders)cultuur, anderzijds propageert diezelfde code een (houding tegenover) een bepaalde cultuur.

Zoals gezegd onderscheidt McClure vier manieren om de culturele context te coderen. Elke stijl onderscheidt zich van de ander voor wat betreft de relatie die de prediker legt tussen een (homiletische) betekenis en een homiletisch verwoorde culturele context. Anders gezegd gaat het over de relatie tussen inhoud en culturele context.

Tabel 1. verschillende stijlen⁴¹ en de relatie tussen de homiletisch verwoorde betekenis (inhoud) en de homiletisch verwoorde culturele context.

Stijl	Relatie inhoud – culturele context
1. Overeenkomst	De betekenis van de boodschap wordt geïdentificeerd met de culturele context (inhoud = cultuur)
2. Analogie	Culturele context verwijst naar inhoud of biedt analogie voor begrijpen van de inhoud (cultuur → inhoud)
3. Veranderen	Culturele context biedt beperkte aanknopingspunten en wordt getransformeerd door de inhoud van de boodschap: de inhoud geeft de culturele context nieuwe betekenis (inhoud → cultuur)
4. Tegenstelling	Culturele context laat zien wat de boodschap níet is (cultuur ≠ inhoud)
5. Tegenover	Culturele context staat in goed / fout verhouding tot inhoud. De inhoud staat tegenóver de niet-christelijke culturele context (cultuur ↔ inhoud)

Ad. 1) Als voorbeeld gebruikt McClure de prediking van Robert Schuller in de Verenigde Staten. Volgens McClure is bij Schuller de Amerikaanse (sub)cultuur van 'self-help', 'self-esteem' en 'possibility thinking' identiek met de boodschap van zijn preken. Maar, ook het samenvallen van de boodschap van een preek met een specifiek *christelijk* (of *kerkelijk*)-traditionele subcultuur is goed mogelijk. Beide voorbeelden maken goed zichtbaar dat zowel

³⁸ McClure onderscheidt de *scriptural code*, de *semantic code*, de *theosymbolic code* en de *cultural code*.

³⁹ McClure, 8.

⁴⁰ McClure ontleent zijn vier (culturele) coderingen globaal aan de typologie van Niebuhr.

⁴¹ McClure spreekt over *identification*, *dialectical* (*synthetic* en *conversion*), *dualist* en *sectarian*. Ik heb geprobeerd de vijf stijlen in eigen woorden zo goed mogelijk weer te geven.

de 'Christ against' als de 'Christ of' positie van Niebuhr in de prediking kunnen doorwerken door middel van de 'overeenkomst'-stijl. Voordeel is dat de prediking nauw aansluit en aansluiting vindt bij de alledaagse ervaring van het leven. Nadeel is dat de prediking van Gods Woord kritiekloos aansluit bij één specifieke cultuur: de door de prediker verwoorde culturele context. Ook kan de prediking van het evangelie snel uit de mode raken als de cultuur van gisteren niet meer overeenkomt met die van vandaag.

Ad. 2) Als valkuil die bij deze stijl hoort signaleert McClure dat de homiletisch verwoorde betekenis gemakkelijk kan samenvallen met de uiteindelijke inhoud van verschillende (sub)culturen. Sterk punt is de herkenning vanuit de aansluiting bij de door God geschapen wereld. Deze stijl valt samen met de 'Christ above culture' positie van Niebuhr.

Ad. 3) Sluit aan bij het 'Christ transformer of culture' type van Niebuhr. Door McClure wordt dit type sterk geassocieerd met het 'Christ above culture' type. McClure vat beide types samen in de door hem als 'dialectical' getypeerde stijl. Hierdoor komt het cultuurkritische element in het 'Christ transformer of culture' type wellicht niet voldoende onder de aandacht⁴².

Ad. 4) Deze stijl sluit aan bij de 'Christ and culture in paradox' positie van Niebuhr. De prediker maakt duidelijk door middel van de culturele context wat de betekenis van de preek *niet* is. Nadeel van deze stijl is de indifferente houding ten opzichte van de cultuur die hiervan het gevolg kan zijn. De boodschap landt immers niet in de homiletisch verwoorde (culturele) werkelijkheid. Ook is een mogelijk risico dat de cultuur vaak op een negatieve manier ter sprake wordt gebracht.

Ad. 5) Met deze stijl sluit McClure aan bij het 'Christ against culture' type van Niebuhr. In deze stijl staat de cultureel verwoorde niet-christelijke context tegenóver de boodschap van de preek. De nadruk ligt op het anders zijn. Het risico is dat de (eveneens cultureel bepaalde) christelijke context één op één wordt geassocieerd met de boodschap van God. Als dit het geval is, valt deze vijfde stijl samen met de eerste: de boodschap van de prediking wordt kritiekloos geïdentificeerd met een specifieke (traditioneel-christelijke) subcultuur.

Voor het in kaart brengen van de verschillende culturele contexten zoek ik concreet naar aanknopingspunten in de preken die ik heb geselecteerd⁴³. Daarnaast is het mogelijk dat er in de preken op een meer impliciete manier aangesloten wordt bij een (sub)cultuur, of dat bepaalde passages in preken impliciet een houding tegenover één of meer (sub)culturen propageren. In tabel 2 (zie hieronder, p. 10) geef ik in willekeurige volgorde een aantal voorbeelden van mogelijke referentiepunten voor verwijzingen naar verschillende (sub)culturen:

⁴² Mogelijk valt zo ook te verklaren waarom McClure signaleert dat 'the basic problem that accompanies the conversion style is that it can sometimes seem patronizing or condescending'. Toch heeft McClure ook aandacht voor het kritische element: 'This style also has the strength of being critical and dynamic'. McClure, 155-156.

⁴³ Referenties aan verschillende (sub)culturen. Hierbij heb ik ervoor gekozen om referenties aan bijbelverhalen buiten beschouwing te laten in de uiteindelijke analyse, ook al zou je dergelijke bijbelpassages kunnen beschouwen als specifiek genre en/of (sub)cultuur. In de prediking gaat het er nu juist om hoe de betekenis van een (bijbel)tekst in verband wordt gebracht met de wereld van de hoorder. Het gaat mij er vooral om, referenties aan de culturele context van de hoorder (hoezeer mogelijk vooraf ook al gevormd door de bijbel) in beeld te brengen. In werkelijkheid zijn 'bijbel' en 'cultuur' geen van elkaar gescheiden grootheden.

Tabel 2. Mogelijke referentiepunten voor verwijzingen naar verschillende (sub)culturen.

Familie	Opleiding	Gezegde, spreuk
Huwelijk	Kerk	Recht
Wetenschap	Literatuur, poëzie	Economie, handel
Natuur, dierenwereld	Woonplaats, buurt	Werk
Vakantie	Muziek	Psychologie
Sport, spel	Ervaringen (negatief: twijfel, verdriet e.a.; positief: blijdschap e.a.)	Mode, kleding
Televisie, film	Reclame	Politiek
Ervaring van predikant	Relaties	Gezondheid en ziekte
Begrafenis	(kerk)geschiedenis	Geld
Symboliek, kunst	Eten en drinken	<i>Etc. [...]</i>

Het analysemodel voor het in kaart brengen van de manier waarop de cultuur in preken ter sprake komt ziet er dan als volgt uit:

Tabel 4. Analysemodel (voorbeeld)

Homiletisch verwoorde betekenis (inhoud)	Referentie aan specifieke (sub)cultuur	Codering (stijl)
[God houdt van jou]	[Familie, pers. ervaring, vaderliefde]	[<i>Overeenkomst</i> : jouw ervaring van vaderliefde = Gods liefde]
[God houdt van jou]	[Familie, pers. ervaring, vaderliefde]	[<i>analogie</i> : God houdt van jou zoals een vader]
[God houdt van jou]	[Familie, pers. ervaring, vaderliefde]	[<i>Tegenstelling</i> : Jouw ervaring van vaderliefde is anders dan / tegenovergesteld aan Gods liefde voor jou]
[God houdt van jou]	[Familie, pers. ervaring, vaderliefde]	[<i>Veranderen</i> : jouw ervaring van vaderliefde is slechts beperkt aanknopingspunt. Góð houdt van jou met volmaakte vaderliefde]
[God houdt van jou]	[Familie, pers. ervaring, vaderliefde]	[<i>Tegenover</i> : Gods liefde voor jou is niet zoals postmoderne / islamitische invulling van vaderliefde]

Hoofdstuk 3: samenvatting van de analyse

In dit hoofdstuk geef ik per preek een analyse op hoofdlijn. De volledige en meer gedetailleerde analyse kunt u vinden in de bijlagen 1 en 2. In elke preek worden referenties aan specifieke culturele contexten ingezet om bepaalde (homiletische) inhouden te verduidelijken. In bijlage 1 vindt u een overzicht van homiletisch verwoorde inhouden, en de manier waarop specifieke culturele contexten worden ingezet om die specifieke inhoud te communiceren. Niet elke inhoud is echter even belangrijk⁴⁴, en ook blijkt uit het overzicht in bijlage 1 niet meteen op welke manier de verschillende stijlen zich tot elkaar verhouden, en hoe de hoofdboodschap van de preek wordt gecommuniceerd. Daarom geef ik in dit hoofdstuk per preek een analyse op hoofdlijn. Hierin zal ik duidelijk proberen te maken welke belangrijke boodschappen er worden gecommuniceerd, en hoe met het oog daarop verschillende (culturele) contexten worden ingezet.

Preek 1. (Psalm 42)

De prediker gebruikt verschillende culturele coderingen. Hoofdboodschap van de preek is: wij zijn weggelopen bij God, maar Vader wacht op ons en trekt ons naar zich toe. Referenties aan niet persé christelijke (sub)culturen worden óf per analogie ingezet (natuur, vakantie), of in de stijl van de tegenstelling (emotie, ervaring). De stijl 'tegenover' ontbreekt. Eén keer gebruikt de prediker de stijl 'veranderen' (de algemene ervaring van onrust krijgt nieuwe betekenis door het herkennen van het werk van God in mensen). Waar er gerefereerd wordt aan een kerkelijke culturele context, of ervaringen van gelovigen ligt de analogie dicht tegen de stijl van de 'overeenkomst' aan, waardoor uiteindelijk de kerkelijke culturele context vaak haast één op één geassocieerd met de inhoud. Impliciet wordt daardoor nog een belangrijke boodschap gecommuniceerd: je wordt verwacht in de kerkdiensten.

Preek 2. (2 Koningen 5:1-7)

Er is sprake van één duidelijke macro-inhoud: 'Jij hoort bij God'. Verschillende culturele contexten worden ingezet. In de eerste plaats die van de kerk (doop). Deze context wordt zowel via de stijl 'tegenstelling' als via de stijl 'analogie' ingezet, waarbij wel moet worden opgemerkt dat in deze preek de twee stijlen 'analogie' en 'overeenkomst' dicht tegen elkaar aan liggen. Per saldo impliceert dit een soort 'veranderen' stijl: de doop krijgt haar ware betekenis niet via het ritueel maar via het geloof (van ouders, en later ook de kinderen). Mogelijk raakt de 'veranderen'-stijl aan het eind van de preek toch weer op de achtergrond; hier overheerst weer de 'overeenkomst' stijl. Andere contexten worden zowel via de stijl 'analogie' en 'tegenstelling' ingezet. Impliciete boodschap: door de (kinder)doop zie je dat God bij mensen hoort. Deze preek propageert (net als preek nr. 1) een hoorderbeleving die sterk gericht is op de kerkelijke culturele context. Hoewel de (kerkelijke) culturele context dus niet één op één gelijk wordt geschakeld met de inhoud, overheerst de stijl 'overeenkomst' uiteindelijk tóch.

Preek 3. (DL I/16)

In deze preek wordt voornamelijk gerefereerd aan ervaringen van gelovigen, persoonlijke ervaring van de prediker, kerkgang, catechese en kerkgeschiedenis. De stijl 'overeenkomst' overheerst bij referenties aan de kerkelijke culturele context, hoewel ook een enkele keer de stijl 'tegenstelling' wordt gehanteerd waardoor voor de oplettende luisteraar de boodschap niet één op één samenvalt met de kerkelijke (sub)cultuur. Andere culturele contexten

⁴⁴ Je kunt onderscheiden tussen micro-, meso-, en macro-inhoud van een preek.

(natuur, dierenwereld, ziekte) worden via de stijl van de 'analogie' of 'tegenstelling' ingezet. De boodschap is: wij zijn gewone, twijfelende gelovigen (culturele context: ervaringen van gelovigen). Daarom moeten we trouw zijn in het naar de kerk gaan, bijbellezen en bidden (kerkelijke context), maar niet uit sleur (zoals sommige kerkgangers). Net als de eerste twee preken propageert ook deze preek een hoorderbeleving die sterk gericht is op de (sub)cultuur van de kerk.

Preek 4. (Openbaring 6:9-11)

In deze preek wordt op een uitgebreide manier aan relatief veel verschillende culturele contexten gerefereerd (wonen, verkeer, natuur, sterven, gedicht, film, etc.). Deze referenties aan (sub)culturen worden ingezet via de stijlen 'analogie', 'tegenstelling' (geld, gezondheid, ervaring), én 'veranderen'. De hoofdboodschap (sterven is verhuizen) wordt duidelijk via de stijl 'analogie' (wonen, verhuizen). Maar ook de stijl 'veranderen' is op macroniveau duidelijk aanwezig: het aardse sterven krijgt een nieuwe betekenis door Pasen.

Preek 5. (Exodus 13:21-22)

In deze preek worden verschillende culturele contexten ingezet, veruit de meeste keren via de stijl 'analogie'. De boodschap(en) die worden gecommuniceerd zijn als volgt in kaart te brengen: a) God leidt je leven (culturele context: verkeer, analogie), vertrouw je dus aan Hem toe (familie: analogie) ook al is dat moeilijk, je moet het leren (verkeer: analogie), b) dit moet je sámen met de gemeente doen (kerkdienst, bijbelstudie, gemeentedagen: overeenkomst), c) God is er altijd (natuur: analogie), ook al merk je het niet (ervaring: tegenstelling; natuur: analogie). De stijl 'overeenkomst' wordt ook in deze preek gebruikt waar de kerkelijke (culturele) context wordt ingezet, maar is niet zo prominent aanwezig als in bijvoorbeeld de preken 1, 2 en 3. Ook wordt in deze preek via de stijlen 'analogie' en 'tegenstelling' een (verzwakte) 'veranderen' stijl ingezet⁴⁵.

Preek 6. (Matteüs 22: 29-30)

Een lastig in beeld te brengen preek. De prediker maakt duidelijk dat iedereen een bepaalde verwachting heeft van het leven na de dood (verlangen, vragen: analogie), maar dat God zo machtig is (ervaring: tegenstelling) dat onze verwachtingen beperkt zijn / tekort schieten (ervaring: tegenstelling). Maar God laat alles tot zijn bestemming komen (huwelijk, kerk, menselijke voorstellingen: veranderen). De verschillende stijlen worden erg subtiel en genuanceerd ten opzichte van elkaar gebruikt. 'Veranderen' is de dominantie stijl, die ook tot stand komt door het achtereenvolgens inzetten van de stijlen 'analogie' en 'tegenstelling'. De culturele context van de wetenschap en logica wordt uitsluitend ingezet via de stijl 'tegenstelling'. Een impliciete boodschap zou dus kunnen zijn dat de boodschap van het christelijk geloof hier niets mee te maken heeft.

Preek 7. (Zondag 46 HC)

De prediker maakt gebruik van verschillende stijlen, en diverse culturele contexten. Door enerzijds veelvuldig gebruik te maken van analogieën (natuur, familie) en tegelijkertijd (deels dezelfde) culturele contexten te ontkennen (tegenstelling), bereikt de prediker per saldo een 'veranderen'-stijl, die door de prediker ook expliciet gemaakt wordt (de vader-kind relatie krijgt een nieuwe betekenis en wordt dus veranderd door de vaderliefde die uit God is).

⁴⁵ De boodschap 'God is er tóch' wordt gecommuniceerd door eerst te zeggen 'achter de wolken schijnt de zon' (natuur, gezegde: analogie), en vervolgens te stellen 'je merkt het vaak niet' (ervaring: tegenstelling). Per saldo krijgt hier de ervaring van afwezigheid een nieuwe betekenis in het licht van God's aanwezigheid: een (afgezwakte) 'veranderen'-stijl.

Doordat ook de 'tegenover' stijl een rol speelt (bij het inzetten van referenties aan niet-christelijke levensbeschouwingen) krijgt deze preek een beladen (indringend) karakter.

Preek 8. (1 Korintiërs 15:19-20)

De stijl 'veranderen' is dominant in deze preek. De stijlen 'analogie' en 'tegenstelling' / 'tegenover' spelen daarnaast een grote rol. Ik onderscheid de volgende boodschappen: christenen hebben gegronde hoop, want Christus is echt opgestaan! (woordt-vervolgd verhaal: analogie; niet-christelijke overtuigingen: tegenover), daarom kunnen christenen in hoop begraven en kerkdiensten organiseren (ziekte: tegenstelling; begraven en kerk: veranderen⁴⁶). Door vaak de culturele context van de kerk in te zetten propageert deze preek uiteindelijk een hoorderbeleving die sterk op de kerkelijke context georiënteerd is⁴⁷.

Preek 9. (2 Korintiërs 6:16b-7:1)

De culturele context wordt spaarzaam ingezet. Waar er wel sprake is van referenties aan specifieke (sub) culturen gebeurt dit óf in de modus 'overeenkomst' (kerkelijke culturele context), óf in de modus 'tegenover' (de 'wereldse' culturele context). Deze preek propageert dus een hoorderbeleving die sterk antithetisch is: de kerk tegenover de wereld. Op mesoniveau wordt er een tegenstrijdige boodschap uitgezonden: enerzijds benadrukt de prediker een fundamentele overeenkomst tussen het leven van gelovigen en ongelovigen, anderzijds wordt toch vooral het verschil tussen gelovigen en ongelovigen benadrukt. Een dergelijke tegenstrijdigheid past bij de antithetische stijl die wordt gebruikt: ín de wereld maar niet ván de wereld. Deze stijl roept een in de praktijk mogelijk bijna niet te hanteren spanning op. De spanning wordt in deze preek gedeeltelijk opgelost door sterke ethische vermaningen op het gebied van vrije tijd, kijk- en surfgedrag, relaties en seksualiteit. Dit is de enige preek waarin de stijl 'tegenover' dominant is.

Preek 10. (Handelingen 7:55-56)

De hoofdlijn: de hemel is open (natuur: analogie), ook al lijkt dat soms anders (ervaring: tegenstelling). Jezus regeert (regering: analogie; kerk: overeenkomst), Satan is erop uit om de gemeente te vernietigen (kerkverlating: overeenkomst; kerkgeschiedenis; ziekte: analogie), dankzij deze verdrukking groeit de gemeente (natuur: analogie), je moet *samen* omhoog blijven kijken (individualisme: tegenover). Met uitzondering van de 'veranderen'-stijl worden dus alle stijlen ingezet. Soms wordt dezelfde culturele context zowel analoog als in de stijl van de 'tegenstelling' ingezet⁴⁸. Wat opvalt is dat uiteindelijk de kerkelijke culturele context wordt gebruikt als bewijs voor de boodschap dat Christus regeert en satan verdrukt. Ondanks het feit dat verschillende culturele contexten worden ingezet, ligt hierdoor het accent uiteindelijk op de kerkelijke culturele context. Doordat het werk van Satan wordt geïdentificeerd met kerkverlating en tijdgeest (individualisme) kan er ook een hoorderbeleving ontstaan die sterk gekleurd wordt door een 'tegenover'-stijl.

⁴⁶ Dood, ziekte, en kerk krijgen een nieuwe betekenis door het gebeuren met Pasen.

⁴⁷ Maar doordat de dominante stijl de 'veranderen'-stijl is, wordt de boodschap minder simplistisch dan in preken waar de kerkelijke context dominant wordt ingezet via bijvoorbeeld de stijl 'overeenkomst'.

⁴⁸ Dit is het geval bij voorbeelden uit de natuur.

Hoofdstuk 4: Conclusies, samenvatting en aanbevelingen

Interpretatie

De analyse van de tien preken levert een veelheid van gegevens op. Om deze gegevens op waarde te schatten op deze plaats kort een aantal algemene opmerkingen. Bij de analyse (zie bijlage 1) heb ik steeds geprobeerd per homiletisch verwoorde inhoud aan te geven welke (sub)cultuur is ingezet, en op welke manier dit gebeurt (d.m.v. verschillende stijlen). Dit heeft als voordeel dat er een behoorlijk volledig beeld ontstaat van de inzet van (referenties aan) de verschillende (sub)culturen. Nadeel is dat niet meteen duidelijk is welke (homiletisch verwoorde) inhoud belangrijk is in het betoog, en welke minder belangrijk. Zo is het bijvoorbeeld goed mogelijk dat de stijlen 'overeenkomst' (of 'analogie') en 'tegenstelling' overheersen, terwijl per saldo over het grotere geheel sprake is van de stijl 'veranderen'. Om ook het grotere geheel in beeld te houden, heb ik geprobeerd per preek de hoofdlijn en andere (op macro niveau) opvallende kenmerken weer te geven (hoofdstuk 3).

Ook blijkt in de praktijk dat de verschillende stijlen vaak erg dicht tegen elkaar aan liggen. McClure trekt 'synthetic-style' en 'conversion-style' dicht tegen elkaar aan. Uit de analyse van de preken (bijlage 1) blijkt dit soms inderdaad ook in de praktijk het geval te zijn. Nog nauwer op elkaar betrokken zijn twee andere stijlen; 'overeenkomst' en 'analogie'. Met name waar in de preek gerefereerd wordt aan ervaring van gelovigen of aan de (sub)cultuur van de kerk, gaat 'analogie' gemakkelijk over in 'overeenkomst'. Ook het onderscheid tussen 'tegenstelling' en 'tegenover' is subtiel. De stijl 'tegenstelling' wordt (afhankelijk van de [sub]cultuur die wordt ingezet) vaak gebruikt als retorische techniek. Een bepaalde (sub)cultuur wordt dan ingezet om te laten zien wat de boodschap níet is⁴⁹. Vaak gaat het de prediker hierbij niet om het *waarden* van de gebruikte (sub)cultuur (goed of slecht), het is uitsluitend een gebruikte techniek. Bij 'tegenover' ligt dat anders. Hier wordt een specifieke niet-christelijke (sub)cultuur ingezet om de boodschap te verduidelijken. Hierbij speelt wél een waarderend element, het gaat om de tegenstelling goed – fout. Uit de analyse blijkt dat een vloeiende lijn loopt van 'tegenstelling' naar 'tegenover'. Hoe minder 'inhoudelijk-neutraal' de (sub)cultuur is die in de stijl 'tegenstelling' wordt ingezet⁵⁰, hoe dichter deze stijl de 'tegenover'-stijl benadert.

Een laatste opmerking over de verhouding tussen de verschillende stijlen. Het valt op dat zowel 'analogie' als 'tegenstelling' de meer neutraal ingezette stijlen zijn. Beide stijlen worden vaak gebruikt als (retorische) techniek, zonder dat de ingezette culturele context gewaardeerd wordt. Aan de andere kant bevinden zich de stijlen 'overeenkomst' en 'tegenover'. De passages in een preek waar sprake is van 'overeenkomst' of 'tegenover' krijgen hierdoor meer nadruk en maken mogelijk ook bij de hoorder meer indruk.

Uit de analyse blijkt dus dat de verschillende stijlen afhankelijk van de inhoud en de (sub)cultuur waar aan wordt gerefereerd zich wisselend ten opzichte van elkaar verhouden. Er kunnen vaak geen scherpe grenzen worden getrokken tussen de ene stijl en de andere. Ook blijkt de werkelijkheid minder statisch dan het model van McClure (en op de achtergrond dat van Niebuhr) doet vermoeden. Hoewel soms één bepaalde stijl dominant is, worden toch

⁴⁹ Bijvoorbeeld: 'bij God sta je nooit in de wacht'.

⁵⁰ Bijvoorbeeld 'ik las in een commentaar dat..., maar ik heb daar zo mijn twijfels bij'. Het voorbeeld lijkt te worden ingezet in de modus 'tegenstelling', maar door de inhoud van het voorbeeld (referentie aan deze specifieke subcultuur) komt er een waarderend element in de tegenstelling: goede tegenover foute 'theologie'. De stijlen 'tegenstelling' en 'tegenover' liggen hier dus erg dicht tegen elkaar aan.

vaak verschillende stijlen door elkaar gebruikt. Ook kan er op macro-niveau een stijl worden ingezet via het gebruik van verschillende andere stijlen op meso (of micro) niveau⁵¹.

Samenvattend kan het analysemodel van McClure worden gebruikt om de werkelijkheid in beeld te krijgen. Wel moet goed worden bedacht dat een model altijd een schematische, abstraherende weergave van de werkelijkheid is. In werkelijkheid zijn de verschillen subtieler en lopen de verbindingslijnen vloeiender. Dit is ook het geval in de werkelijkheid van de verkondiging.

Conclusies

De analyse van de tien preken heeft een veelheid van gegevens opgeleverd. Hieronder zal ik aangeven welke conclusies hieruit kunnen worden getrokken.

Aantal en variatie van de ingezette (sub)culturen.

In de onderzochte preken wordt gerefereerd aan verschillende subculturen (zie bijlage 2). Hierbij valt op dat er a) naar bepaalde (sub)culturen erg vaak wordt verwezen, en b) naar bepaalde, erg voor de hand liggende, (sub)culturen niet of nauwelijks wordt verwezen.

a. Naar kerk, natuur, ervaring, familie (relaties, huwelijk) en ziekte & gezondheid, verkeer wordt relatief vaak verwezen. De culturele context die veel wordt ingezet verraad grotere betrokkenheid van de prediker op (sub)culturen: kerk, (pastorale) ervaring, relaties, ziekte en gezondheid. De overige (sub)culturen waar veel naar wordt verwezen zijn vooral van algemene aard: natuur, ervaring (alg.), en in mindere mate: verkeer, logica, dieren, geschiedenis en spreuken of gezegden (zie bijlage 2).

b. Opvallend is het ontbreken van (meer) verwijzingen naar: overtuigingen (geloof), kunst, film, reclame, sport, werk, citaten uit (niet-christelijke) krant of andere media, internet, geld (economie), politiek, eten en drinken. Het ontbreken van (meer) verwijzingen naar deze culturele contexten is mogelijk een aanwijzing voor het niet voldoende geworteld zijn van de prediking in (het geheel van) de wereld van de hoorders van vandaag.

Gebruik van de verschillende culturele contexten

c. (*kerk*) De culturele context van de kerk wordt erg vaak ingezet. Meestal valt de homiletisch verwoorde boodschap samen met de cultuur van de kerk, een enkele keer is er sprake van 'tegenover' of 'veranderen'. Het is niet bij voorbaat duidelijk hoe deze conclusie gewaardeerd moet worden. De frequentie van verwijzingen naar de kerkelijke context zou erop kunnen wijzen dat bij prediker en hoorders een sterk door de context van de kerk gekleurde (geloofs)beleving is. Waar de stijl 'overeenkomst' sterk domineert sluit de boodschap mogelijk te weinig kritisch aan bij de kerkelijke context. Toch is (systematisch) theologisch veel te zeggen voor een dergelijke aansluiting: Christus heeft zich als hoofd van zijn kerk ook nauw verbonden met zijn gemeente. Vraag is alleen of dit precies hetzelfde is als het trouw bezoeken van kerkdiensten, gemeentevergaderingen en catechisatie.

d. (*natuur*) Verreweg in de meeste gevallen worden vanuit de natuur analogieën gevonden voor het verduidelijken van de boodschap in de prediking. Dit propageert een hoorderbeleving die sterk geneigd is (ervaring uit) de natuur te verbinden met geloofservaring.

⁵¹ De stijl 'veranderen' wordt vaak bereikt door het achtereenvolgens inzetten van de stijlen 'analogie' (of 'overeenkomst') en 'tegenstelling'.

e. (*ervaringen, emotie*) Ervaringen van zowel gelovigen (pastorale context) als zogenaamde 'algemene' ervaringen vormen een voor de hand liggende en veel gebruikte bron waaruit de prediker kan putten voor het verwoorden van de boodschap van zijn preek. Wat opvalt is dat 1) vooral negatieve ervaringen (verdriet, pijn, eenzaamheid, etc.) vaak worden ingezet in de modus van de 'tegenstelling'. Dit propageert een sterke 'ondanks, maar toch' beleving bij de hoorders. Verder dat 2) vooral negatieve ervaringen uit de pastorale context worden verwoord. Deze (negatieve) ervaringen worden even vaak ontkend als bevestigd. Mogelijk nadeel van zowel 1) als 2) zou kunnen zijn dat vooral de negatieve (moeilijke, problematiserende) ervaringen worden verwoord in de preek, waardoor positieve ervaringen (blijdschap, vertrouwen) minder gethematiseerd worden.

f. (*familie, relaties en huwelijk*) Ook de familie- en relatiesfeer vormt een rijke bron voor homiletisch verduidelijkende verwijzingen. Algemene familie-ervaringen worden vaak gebruikt als analogie, maar soms ook via de andere kant via de 'veranderen'-stijl benaderd. Waar de prediker refereert aan relaties in het algemeen (samenwonen, lat-relaties) gebeurt dit meestal in de stijl van de 'tegenstelling'. Het huwelijk wordt ingezet als analogie en als tegenstelling⁵², in dit onderzoek beiden even vaak.

g. (*ziekte en gezondheid*) Het thema ziekte levert in de analyse vaak analogieën op voor de betekenissen rond 'zonde' en 'van God vervreemd zijn'. Twee keer krijgt ziekte ook een nieuwe betekenis via de stijl 'veranderen', bijvoorbeeld door het thema ziekte in het licht van de opstanding van Christus te zetten.

h. (*andere contexten*) Rond sommige andere specifieke referenties aan (sub)culturen is wel een aantal opvallende conclusies te trekken, maar vanwege de beperkte frequentie waarmee deze voorkomen moeten deze conclusies bij voorbaat sterk worden gerelativeerd. Ik vermeld op deze plaats kort: a) referenties aan specifiek niet-christelijke religies of levensbeschouwingen worden uitsluitend ingezet in de modus 'tegenstelling', b) 'theologie' wordt meestal ter sprake gebracht als 'foute' theologie (in de stijlen 'tegenstelling' en 'tegenover'), c) ook de referenties aan 'logica' (gezond verstand, rede) worden uitsluitend via de stijl van de 'tegenstelling' ingezet, d) de context rond dood en begraven blijkt een geschikte context te zijn om (in het licht van Pasen) via een 'veranderen'-stijl ingezet te worden, e) erg geschikt voor het gebruiken van analogieën om de inhoud van de boodschap te verduidelijken zijn referenties aan de contexten verkeer, architectuur, infrastructuur, en het gebruik van gezegden en spreuken.

Gebruik van de verschillende stijlen

i. (*overeenkomst*) Deze stijl wordt vaak gebruikt als het gaat om specifiek christelijke of kerkelijke (sub)culturen: kerk en pastoraat, en in mindere mate wanneer het gaat over vrije tijd en vakantie, literatuur, internet, TV, werk en sport. Bij de meeste laatstgenoemde contexten (vrije tijd en vakantie, christelijke literatuur, internet, TV, werk en sport) gaat het vooral om specifiek christelijke invullingen. Hierdoor ligt deze stijl soms erg dicht tegen de 'tegenover' stijl aan⁵³. In de preken 1, 2, 3, 5, 9 en 10 speelt deze stijl een belangrijke rol, vooral bij het inzetten van de kerkelijke (of pastorale) culturele context. De 'overeenkomst'-

⁵² Voor de manier waarop met name het huwelijk als culturele context wordt ingezet is naast de stijl ook van belang de boodschap die verduidelijkt wordt. De boodschap kan namelijk positief zijn ('God heeft alles mooi gemaakt') of negatief ('de zonde tast alles aan'). In beide gevallen kan het huwelijk als analogie worden gebruikt.

⁵³ Het suggereert namelijk kijkgedrag (TV), surfgedrag en vrije tijdsbesteding niet zoals onchristelijke mensen dat vormgeven.

stijl propageert een hoorderbeleving waarin de hoorders die zich herkennen in de homiletische cultuur hun eigen beleving steeds bevestigd zullen zien.

j. (*analogie*) De modus van de analogie is erg geschikt om een aspect van het evangelie (een homiletisch verwoorde boodschap) te verduidelijken, en wordt dan ook veelvuldig gebruikt⁵⁴. Analogieën zijn afkomstig uit de culturele context van de kerk, uit de natuur- en dierenwereld, algemene ervaringen, verkeer, architectuur, familie, wonen, relaties en huwelijk, spreuken en ziekte & gezondheid. In mindere mate ook uit de geschiedenis, kunst, kleding, regering, vakantie, film, oorlog, leeftijd, huidskleur, asielzoekers en huishoudelijke apparaten. De enige preek waar niet met analogieën wordt gewerkt is preek 9⁵⁵. Sterk punt van deze stijl is dat de hoorders uitgenodigd worden de boodschap van de preek te herkennen vanuit hun eigen werkelijkheidsbeleving. Negatief punt zou kunnen zijn dat een analogie vaak wordt gebruikt als communicatietechniek en daardoor als zodanig weinig inhouden, opvattingen of waarden communiceert. Deze stijl moet dus wel worden aangevuld of gecorrigeerd door andere stijlen, wat overigens in alle geanalyseerde preken in meer of mindere mate ook wel gebeurt.

k. (*tegenstelling*) Deze stijl is in de praktijk net als de 'analogie' een relatief neutrale stijl; niet meer dan een techniek. Verder wordt de 'tegenstelling' vaak ingezet om de stijlen 'overeenkomst' en 'analogie' te corrigeren. Per saldo loopt deze dubbele beweging vaak uit op een 'veranderen' stijl op macroniveau. Dit is het geval in de preken 2, 4, 5, 6, 7, 8, 10. Verder valt op dat deze stijl overheerst bij de volgende contexten: theologie, wetenschap, logica, ervaring (alg., negatief), voorstellingen hemel & engelen, carrière en relaties. Bij de minder neutrale contexten (theologie, wetenschap, logica, ervaring, voorstellingen hemel & engelen) ligt de 'tegenstelling' dichtbij 'tegenover'⁵⁶. Nadeel kan zijn dat waar de stijl 'tegenstelling' overheerst, de culturele context vooral op een negatieve manier ter sprake komt. Uit de resultaten blijkt niet eenduidig dat dit ook zo is. Mogelijk speelt dit een kleine rol bij het ter sprake brengen van negatieve ervaringen in de preken 1, 4, 5, 6, 7, 8 en 10.

l. (*tegenover*) De 'tegenover'-stijl propageert een zogenaamde 'sektarische' hoorderbeleving⁵⁷. Deze stijl wordt spaarzaam ingezet (in de preken 2, 6, 7, 8, 9 en 10). Alleen in preek nr. 9 is dit de dominante stijl. De 'tegenover'-stijl wordt ingezet bij referenties aan de volgende culturele contexten: niet-christelijke religies, theologie, geschiedenis, wetenschap, relaties, huwelijk, werk, sport, seksualiteit. Hierboven heb ik al vermeld dat de stijlen 'tegenstelling' en 'tegenover' soms dicht tegen elkaar aan liggen. Ook de scheiding tussen de stijlen 'overeenkomst' en 'tegenover' is niet waterdicht.

m. (*veranderen*) De 'veranderen'-stijl is de minst eenvoudig in beeld te brengen stijl. De stijl kan per saldo ook worden bereikt door het inzetten van eerst 'analogie' (of 'overeenkomst') en vervolgens 'tegenstelling'⁵⁸. 'Veranderen' propageert tot op zekere hoogte een omgekeerde beleving als bij 'analogie'; de inhoud wordt gebruikt om een aspect uit de culturele context een nieuwe betekenis te verlenen. De 'veranderen'-stijl wordt ingezet bij

⁵⁴ De stijl 'analogie' wordt vooral veel gebruikt in de *inleiding* van de verschillende preken.

⁵⁵ In deze preek valt op dat erg weinig culturele contexten worden ingezet, en bovendien dat waar dit wél gebeurt de stijl 'tegenover' overheerst.

⁵⁶ Bijvoorbeeld in preek nr. 5, waar de context van de wetenschap ingezet wordt via de stijl 'tegenstelling'. Impliciet zou door het inzetten van juist deze context een 'tegenover' boodschap kunnen worden gecommuniceerd.

⁵⁷ Terminologie van McClure.

⁵⁸ Een soortgelijke beweging zie ik bij Van de Kamp, die uitgaat van de drieslag *accepteren, honoreren en corrigeren*. In: Kamp, P.W. van de, *hart voor de stad: een praktisch-theologische studie naar kansen voor kerk-zijn in een stedelijke samenleving*, Kampen: Kok, 2003.

referenties aan de volgende culturele contexten: kerk, (kerk)geschiedenis, ervaringen, dood & begraven, familie, relaties, oorlog en ziekte & gezondheid. De stijl wordt ingezet in de preken 1, 2, 4, 6, 7 en 8. Alleen in de preken 4, 6 en 7 is de stijl dominant. Waar de modus 'veranderen' ontbreekt of onderbelicht wordt, loopt de preek het risico tekort te schieten in diepgang.

Samenvatting en aanbevelingen

In hoofdstuk 2 van dit onderzoek gaf ik aan de vraag te willen beantwoorden op welke manier in de prediking (van de Gereformeerde Kerken *vrijgemaakt*) de cultuur ter sprake komt. Ik heb dit onderzocht door te inventariseren welke referenties aan specifieke culturele contexten in de tien geanalyseerde preken voorkwamen, en op welke manier deze contexten werden ingezet (volgens het model van McClure). In hoofdstuk 3 en 4 heb ik de resultaten van dit onderzoek weergegeven en een eerste aanzet gedaan tot een evaluatie van deze resultaten.

Het bleek dat in de praktijk referenties aan verschillende culturele contexten op verschillende manieren worden ingezet. Vaak gebeurt dit subtiel en de verschillende stijlen (McClure) verhouden zich op een complexe manier tot elkaar. Meest opvallend was de waarneming dat naar bepaalde culturele contexten erg vaak wordt verwezen, terwijl vaak niet of nauwelijks wordt verwezen naar op het eerste gezicht erg voor de hand liggende (sub)culturen (zie hierboven, sub a en b).

Om een nog completer beeld te krijgen van de manier waarop in de prediking de cultuur ter sprake komt is het wenselijk meer preken te onderzoeken, over een langere periode. Zo komen ook mogelijk bepaalde ontwikkelingen in beeld. Het onderzoeksapparaat ontleend aan het boek van McClure (met op de achtergrond Niebuhr) kan mogelijk nog verder worden verfijnd, met name waar het gaat over de (complexe) verhoudingen tussen de verschillende manieren waarop referenties aan culturele contexten worden ingezet (op micro- meso- en macroniveau), en het in kaart brengen van referenties aan verschillende soorten (sub)culturen. Interessant is ten slotte ook het uitvoeren van een eventueel hoorderonderzoek, om in kaart te brengen welke hoorderbeleving ook feitelijk samengaat met de diverse manieren van preken.

Literatuur

- Bruijne, A.L.Th. de, *Gereformeerde theologie vandaag*, Barneveld: de Vuurbaak, 2004.
- Dingemans, G.D.J., *Manieren van doen*. Inleiding tot de studie van de praktische theologie, Kampen: Kok, 1996.
- E. Jonker, *Van verstaan naar vertolken*, Groningen: RCG, 1998.
- Kamp, P.W. van de, *hart voor de stad: een praktisch-theologische studie naar kansen voor kerk-zijn in een stedelijke samenleving*, Kampen: Kok, 2003.
- J.S. McClure, *the Four Codes of Preaching*, Louisville: Westminster John Knox Press, 2003.
- H.R. Niebuhr, *Christ & Culture*, San Francisco: HarperSanFrancisco, 1951.
- Ruijter, C.J. de, *Meewerken met God*. Ontwerp van een gereformeerde praktische theologie, Kampen: Kok, 2005.